

T.MÁTMURATOV SHÍĞARMALARINDA QAYTALAW HÁM ONÍN TÚRLERI

J.Buxarbaeva – doktorant

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Tayanch so'zlar: anafora, epifora, assonans, alleteratsiya, konsonans, fonetik takror.

Ключевые слова: анафора, эпифора, ассонанс, аллитерация, консонанс, фонетический повтор.

Key words: anaphora, epiphora, assonance, alliteration, consonance, phonetic repetition.

Kórkem shıǵarmada mazmunnıń emocionalıǵın támiynlewshi kórkemlew usıllarınıń biri-qaytalaw bolıp esaplanadı. “Qaytalaw-kórkem shıǵarmalarda onıń tásirsheliligin kúsheytiw, ideyanı ótkirlestiriw, qaharmanlardıń ishki dúnyasın da tereńirek ashıp kórsetiw ushın qollanılatuǵın sintaksislik usıl” [1:160].

Kórkem sóz iyeleri pikir tásirin ele de kúsheytiw ushın súwretlep atırǵan predmetti yamasa qubılıstı bir neshe ret qaytalaydı. Bul usıl arqalı ayırım sózlerge ayırıqsha máni ottenki, poetikalıq boyaw júklenedi, olar erekshelep, tastıyqlap kórsetedi. “Tiykargı mánilik júklemelerdi alıp júretuǵın ayırım sózlerdiń qaytalawına negizlengen sintaksislik konstrucciylar da figuralarǵa jatadı”, -dep jazǵan edi G.L.Abramovich [2:54].

Adebiyatta belgili pikirdi sáwlelendiriwshi sóz yaki sóz dizbekleriniń tákirarı tiykarında qurılǵan sintaksislik birikpeler jiyi ushrasadı. Olar da kórkem figuralar qatarına kiredi. Kórkem shıǵarmalarda sóz hám sóz dizbekleri túrli orında, túrli maqsetlerde tákirarlanıwı múmkin.

Qaytalawlardıń qollanıw órisi oǵada keń bolıp, oǵan metrikalıq elementler de kiredi. Qosıq ólshemlerindegi qaytalawlar hám sesler únlesligindegi qaytalawlar kórkem shıǵarmalarda mazmunnıń kórkemligin támiynlewde qollanıladı [2:55].

“Adette, ádebiy shıǵarma tilinde hárbir sóz, dawıs, sóz dizbekleri, gáp hám gáp bólekleri óz ornı, óz shegarasında keledi. Eger dawıs, sóz, sóz dizbekleri, gáp yaki gáp bólekleri ádebiy shıǵarma tilinde, tiykarınan, poetikada maqsetsiz tákirarlansa, onı kórkemlik dep bolmaydı. Qaytalaw, birinshiden, shıǵarma qurılısınan bekkem ornın alǵan bolsa, ekinshiden, belgili estetikalıq-ideyalıq maqsetke xızmet qıldırılǵan bolsa, ol kórkem súwretlew quralına aynaladı - kórkem tákirar sıpatında úyreniledi.”-, deydi T.Boboev óz miynetinde [4:431].

Bul miyette poetikalıq ideyanı ózinde sáwlelendiriwshi dawıs, sóz, sóz dizbekleri, bánt, báyıt, bánttiń qosıq qurılısınan belgili nızamlılıq tiykarındaǵı qaytalawınan dúzilgen fonetikalıq, leksikalıq, morfologiyalıq, sintaksislik birlikler aylanısı (abarotı) kórkem tákirarlar dep júritiletuǵınlıǵı ayıladı hám bular óz ishine alǵan figuralardı kórsetip ótedi [4:432]. Kórkem tákirarlar hár túrli kórinislerge iye. Kórkem tákirarlardı úyreniwde T.Boboev olardı tómendegishe kórsetedi:

a) Fonetikalıq tákirarlar: assonans, alliteraciya, konsonans hám basqalar;

b) Leksikalıq tákirarlar: asindeton, polisendeton, redif, anafora, hojib (rediftiń bir túri);

c) Morfologiyalıq tákirarlar: sóz-túbir tákirarı, affiks tákirarı, sóz shaqapları tákirarı, sózler birikpesi tákirarı, tardu aks, musalsal, ushpa-ush baylanıstırıw (simploka) hám basqalar;

d) Sintaksislik tákirarlar: parallelizm, bánt tákirarı, báyıt-bánt tákirarı (sheńber, naqarat, musabiyat tarafayn, tabtologiya, pleonazm hám basqalar)...

Tákirar (arab - tákirar) -belgili maqsette shıǵarma tekstinde mánini tákirarlaw óneri. Bul ayırım dereklerde “tákirar”, “tárdid”, “tasdir” dep júritilgen. Máni tákirarı gúmandı inkar qılıw ornında, qanday da bir zattı ulıǵlaw ornında qollanıladı. Misalı:

Isenbeymen -

Basqa namań bar dese,

Isenbeymen -

Basqa anań bar dese,

Isenbeymen -

Basqa watan bar dese.[5:60]

Bul misalda tákirarlangan “isenbeymen” sózi shayırdıń ana watan haqqındaǵı sezimin beriwde, obrazlı hám emocional tús alıwǵa kómek bergen hám óz aldına poetikalıq ideyanı sáwlelendiriwde xızmet etken.

Kórkem tákirarlar poetikalıq teksttiń túsiniqliligin asıradı. Kórkem tákirarlarsız qosıq muzikalılıǵın, ritmin, ólshem, bánt hám uyqastı kóz aldımızǵa keltirip bolmaydı. Kórkem tákirarlar poetikalıq tildiń obrazlı tásir quralları hám qosıq qurılısı bólekleri menen tıǵız birliktegi óz wazıypasın orınlaydı.

Anafora- (grekshe anaphora - joqarıǵa shıǵıw) bir yamasa bir neshe bántlerde qosıq birdey sózler hám sóz dizbekleri menen baslanıwı. Hár bir qaytalangan sóz ayırıqsha intonaciya menen oqıladı hám ırǵaqtıń ózinsheligin támiynleydi.

Alliteraciyanıń eń jetiliskeń forması anafora bir qıylı sózlerdiń qaytalap aytıluwı nátiyjesinde shıǵarmanıń obrazlılıǵın kúsheytiw. Bunda ses emes, bálki sóz qaytalanadı [6:123].

Seslerdiń qosıq qatarlarınıń basında qaytalawın ilimiy tilde anafora yamasa birgelikli baslanıw dep júrtedi. Anafora qosıqtıń tásirsheliligin (emocionalılıǵın) támiynlew ushın qollanılatuǵın kórkem usıl [3:58].

T.Mátmuratov shıǵarmalarında qaytalawdıń qosıq qatarlarınıń basında tákirarlanıwshı túri anaforanı tómendegi jaǵdaylarda ushratıwımızǵa boladı. Misalı,

Muhábbette boladı kúlki,

Muhábbette boladı kóz jas,

Muhábbet ol adamzat mülki,

Altın kibi aynımas, tozbas.

Sóyler sonday tatlı dawısı menen,

Sóyler ol ırǵatılǵan biydaylıq bolıp [5:40, 140]

Bul berilgen misallarda kórinip turǵanıday muhabette, dúnya atlıq sózleriniń qosıq qatarlarınıń basında qaytalanıp kelgenin kóriwimizge boladı.

Saw bolıń aǵayınler,

Saw bolıń kóz kórgenler.

Saw bolıń aǵayın jer,

Saw bolıń, ósken jerler.

Bar edi temir tártip,

Joq edi jan ashımasın.

Joq edi uyqı artıq,

Joq edi mańawsız [8:69,70]

Berilgen bul misallarda bolsa feyil sóz dizbekleriniń qaytalanıp kelip, anafora xızmetin atqarıp kelgen. Berilgen qatarlarda anaforanı qollanıw arqalı kórkem nátiyjelilikke erisilgen. Shayırdıń bul arqalı oy-sezimlerin qubılıstırıp beriwge hám soǵan belgili bolǵan ırǵaqtı támiynlewge berisken.

Ishki sezimlerdi kórkemlep beriwde qosıq qatarlarınıń aqırındaǵı uyqaslar seslik qaytalawdıń bir túri epifora dep ataydı. Epiforalar qosıq tekstiniń qulaqqa jaǵımlı esitiliwin támiynleydi hám onıń kórkemligin arttıradı [3:58].

T.Mátmuratov shıǵarmalarında qosıq qatarlarınıń aqırında sózlerdiń tákirarlanıp keliwin tómendegi misallar arqalı kóriwimizge boladı:

Tawlardı tıńlasam biyik bol, **deydi**

Şuwlardı tıńlasam, tınıq bol, **deydi**,

Garrını tıńlasam, tákabbir bolma,

Adamǵa bawırman, jaqın bol, **deydi**.

O, japakesh **jüregim?**

O, pidáker **jüregim**.

Jasa, jasa **jüregim**,

Men de seniń ózińdey

Miynetkesh bop **jüreyin!** [9:31,106,111]

Berilgen misallarda qosıq qatarlarınıń sońında tákirar-

lanıp kelip epifora xizmetin atqarğan deydi, bar kómekshi feyilleri hám júregim atlıq sózinin kórkem tákirar xizmetin atqarıp, qosıqtıń kórkemligin támiyinlewde ayrıqsha ornı iyelep kelgen.

Eger sóz yaki sóz dizbekleri bir neshe gáp, bánt basında tákirarlanıp kelse, bul hádiyse anafora dep, aqırında keliwi epifora dep atalsa, ayırım waqıtları sóz yaki sóz dizbekleri birinshi qatar aqırında kelip, ekinshi qatar basında tákirarlanadı. Bunday qaytalaw *tutas tákirar* dep ataladı [10:153].

T.Boboevniń miynetinde *ushpa-ush baylanısıw, musalsal (stik yaki simploka)* dep atalatuǵın kórkem tákirardıń túri ayıladı. Bunda bir bánt aqırındaǵı sóz yaki sóz dizbekleri basqa bir qatar basında tákirarlanıp keliwi – *ushpa-ush baylanısıw simploka* dep júritiledi. Demek, bul eki miynette ayılıp atırǵan kórkem tákirar birdey bolıp, olardıń atamalarında ǵana ózgeshelik bolǵanı menen ekewi bir kórkem tákirar túri. Mısalı:

Kim bilmeydi **uyqastırıwdı,**

Uyqastırar “sınshi” larıń da.

General shayırlar **kóp,**

Kóp taǵı talabanlar. [11:42,49]

Bul berilgen mısallarda qosıqtıń birinshi qatarı aqırında sóz, ekinshi qatarıń basında qaytalanıp kelgen hám bul sózlerdiń mánisi keyingi qatarlar arqalı rawajlandırıp barılǵanın kóremiz. Qosıq qatarlarındaǵı tákirarlanıp kelgen sózler bir-biri menen baylanıp, qosıq qatarların keyingi bántler menen baylanıstırıp keledi.

Sheńber- ózbek ádebiyatında keń qollanılatuǵın kórkem tákirarlardıń biri sıpatında qaraladı. Bul usıldıń ózine sáykesliǵı sonda, bunda qosıqtıń basında kelgen bánt, báyıt usı shıǵarma aqırında tákirarlanadı. Sheńber usılı, birinshiden, qosıqtıń ideyasın eskertip kórsetse, ekinshiden, qosıqtıń basqa bántlerin óz dógeretine, aynalasına qamtıp aladı, qosıqtıń kompoziciyalıq bir pútinligin qalıplestiredi. T.Mátmuratovtıń shıǵarmalarınan tómendegishe misal keltirsek boladı:

Shayırdıń “Báhár keldi aylanıp” qosıǵınıń dáslepki qatarları tómendegishe baslanadı;

Biz ushrasqan say jaǵasında,

Báhár keldi jáne aynalıp.

Onda jalǵız tut aǵashına

Súyenemen awır oylanıp. [5:18]

Bul qosıq qatarlarında berilgen sózler, qatarlardıń qaytalanıwı menen qosıq juwmaqlanadı. Tek ǵana úshinshi qatarda ǵana azı kem ózgeris ushrasadı:

Onda ósken tut aǵashına

Yaǵrıy bunda jalǵız hám ósken sózleriniń almasıwı ǵana ushrasadı.

Juwmaqlap aytqanda, qaytalaw hám onıń túrleri kórkem shıǵarmada kórkem sóz iyeleriniń pikirlerin, ayılǵan sózlerin kúsheytıp beriwde, oǵan ayrıqsha dıqqat awdarıwda, qaytalanǵan sózlerdiń basqa sózlerden ayrıqshalap kórsetiwde, sonday-aq mazmunda kórkem-estetikalıq xizmet atqaradı.

Ádebiyatlar

1. Ахметов С., Есенов Ж., Жәрімбетов Қ. Әдебиеттануы атамаларының орысша-қарақалпақша түсіндірме сөзлігі. – Нөкіс: «Билим», 1994.
2. Dosimbetova A. Ádebiyatta kórkemlew quralları. –Nókis: “Qaraqalpaqstan”, 2017.
3. Járımbetov Q. Ádebiyattanıwdan sabaqlar. –Nókis: “Qaraqalpaqstan”, 2012.
4. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. –Тошкент: «Ўзбекистон», 2002.
5. Мәтмуратов Т. Жулдызлар жанар. Қосықлар топламы. –Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1989.
6. Мәмбетов К. Әдебиет теориясы. –Нөкіс: «Билим», 1995.
7. Оразимбетов Q. Qosıq teoriyası. –Tashkent: 2010.
8. Мәтмуратов Т. Ашылысыў. –Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1977.
9. Мәтмуратов Т. Арзыў шәмени. –Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1981.
10. Худайбердиев Е. Адабиётшуносликка кириш. –Тошкент: 2003.
11. Мәтмуратов Т. Гөззалық оянды. –Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1970.
12. Мәтмуратов Т. Лирика. –Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1989.

Maqolada shoir T.Matmuratov asarlarida qo'llanilgan takror so'zlarning badiiy va uslubiy qo'llanilishi o'rganilgan. Shuningdek fonetik, leksik, morfologik va sintaktik takrorlarning ayrim turlariga shoir asarlaridan parchalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье изучено применение повторных слов в художественных и методических стилях произведениях поэта Т.Матмуратова. В том числе приводятся некоторые виды повторов, такие как фонетический, лексических, морфологический и синтаксический из фрагментов произведений поэта.

РЕЗЮМЕ

The article studied the artistic and methodological application of repeated words used in the works of the poet T. Matmuratov. Also on some types of phonetic, lexical, morphological and syntactic repeats are shown from fragments of the poet's works.

SUMMARY

СПЕЦИФИКА ЖАРГОННОЙ ЛЕКСИКИ

Д.Р. Джуманова - доктор филологических наук, профессор
Узбекский государственный университет мировых языков

Таянч сўзлар: жаргон, жаргонизмлар, арг, сленг, ижтимоий чекланган лексика, умумистеъмолдаги сўзлар, сўзлашув нутки.

Ключевые слова: жаргон, жаргонизмы, арг, сленг, социально ограниченная лексика, общеупотребительные слова, разговорная речь.

Key words: jargon, jargonism, argo, slang, socially restricted vocabulary, common words, colloquial speech.

Введение. Вся лексика современного русского языка с точки зрения сферы ее употребления подразделяется на общенародные слова и слова, ограниченные в своем бытовании определенным говорящим коллективом, территориальной или социальной средой. Лексика, ограниченная социальной средой, неоднородна, к ней относят профессиональную и терминологическую лексику, жаргонную и арготическую лексику. Целью нашей работы является исследование природы жаргонизмов, поскольку жаргонные слова и выражения активно применяются в узусе люди определенных профессий и/или социальных слоев. Задачей исследования является выявление жаргонного словотворчества и

тематической парадигмы данной лексики.

Основная часть. Жаргонизмы относятся к социально ограниченной лексике. Следует различать жаргонную и арготическую лексику, но надо ставить знак равенства между жаргоном и сленгом, поскольку жаргонная лексика составляет основу особой разновидности речи, называемой иногда жаргоном, иногда – сленгом, тогда как арг относится также к узко ограниченной, малоупотребительной лексике, и, в отличие от жаргонов, характеризуется узкопрофессиональной направленностью и особой искусственностью, условностью, строгой засекреченностью [3:227]. Жаргонизация вполне справедливо определяется как своеобразная